

“แม่วิเหนา” เจ้าจอมมารดาवाद

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ผู้เขียน: ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

ชื่อบทความ: “แม่วิเหนา” เจ้าจอมมารดาवाद

ที่มา: ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๓ (มีนาคม ๒๕๓๕) : ๑๖๐-๑๖๗

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เจ้าจอมมารดาวาดกับนัดดา กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (ม.จ.ธานีวัต-อุ้ม)
กับ ม.จ.ประवासวัสดิ์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

“แมวอิเหนา” เจ้าจอมมารดาวาด

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย

เจ้าจอมและเจ้าจอมมารดาในพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทุกพระองค์ที่ได้ถวายตัวเข้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นที่โปรดปรานพอพระราชหฤทัยมากบ้างน้อยบ้างนั้น แต่ทุกท่านก็ได้รับพระบรมราชานุเคราะห์ ให้มีความบริบูรณ์พูนสุขตามฐานะของแต่ละท่านจนตลอดรัชสมัย

ครั้นสิ้นแต่ละรัชกาล ฐานะของเจ้าจอมมารดาส่วนใหญ่มักเปลี่ยนแปลง เพราะในส่วนใหญ่เคยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ รวมทั้งลาภยศสักการต่าง ๆ ก็ลดน้อยถอยลงเป็นอันมาก หรืออาจหมดสิ้นเลยก็เป็นได้ เว้นแต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระราชโอรสทรงรับราชการเป็นหลักฐานมั่นคง หรือบางท่านที่มีฐานะเดิมมั่งคั่งก็อาจจะยังคงสามารถดำรงความบริบูรณ์พูนสุขอยู่ได้บ้าง

แต่ก็มีเจ้าจอมบางท่านซึ่งมีจำนวนน้อยมาก ที่สามารถดำรงทั้งฐานะเกียรติยศและความสำคัญในแผ่นดินต่อมาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ก็ด้วยความสามารถ และบุคลิกภาพอันโดดเด่นเฉพาะตัวของท่าน

หนึ่งในจำนวนนั้นคือ เจ้าจอมมารดาวาด ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ดำรงตำแหน่ง ท้าววรจันทร์ อันเป็นตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการสำนักฝ่ายใน มีอำนาจหน้าที่และสิทธิ์ขาดในการบังคับบัญชาราชการฝ่ายในทั้งปวง และได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งนี้ต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องราวของเจ้าจอมมารดาวาดจึงเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจศึกษา

เจ้าจอมมารดาวาด เดิมชื่อ แมว เป็นธิดา นายสมบุญ มหาดเล็กหลวงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มารดาชื่อ ถ้วย เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๔

บรรพบุรุษของเจ้าจอมมารดาวาดส่วนใหญ่เป็นข้าราชการสำนัก รับราชการสนองพระเดชพระคุณในหน้าที่ต่าง ๆ แต่ต้นพระบรมราชจักรีวงศ์สืบมาดั่งมีหลักฐานปรากฏคือพระยาอภัยพิพิธ (สุ่น) ผู้เป็นปู่ รับราชการสังกัดกรมท่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระยาอภัยพิพิธได้ถวายบุตรธิดาเข้ารับราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ในหน้าที่และตำแหน่งต่าง ๆ ตลอดมา เช่น นายเลียง บุตรชายคนหนึ่งรับราชการสังกัดกรมท่า ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์พระศิริสมบัติ และ นายสมบุญ บุตรของพระศิริสมบัติบิดาเจ้าจอมมารดาวาด ก็ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง เป็นต้น ส่วนมารดาของเจ้าจอมมารดาวาด เป็นญาติห่าง ๆ สืบสายสกุลเดียวกับ

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

บิดา ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็น ท้าวปฏิบัติบิณฑทาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงอาจกล่าวได้ว่า สายสกุลของเจ้าจอมมารดาवादล้วนเป็นข้าราชการบริพาร สืบทอดความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระบรมราชจักรีวงศ์มาโดยตลอด

เจ้าจอมมารดาवादกำพร้าบิดาตั้งแต่อายุไม่ถึง ๑๐ ปี จึงต้องอยู่ในความดูแลของผู้เป็น ป้า คือ คุณนาค เจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

คุณนาคเป็นสตรีที่มีลักษณะเข้มแข็งเด็ดขาด พุดจริงทำจริง เฉลียวฉลาด และมีไหวพริบดี ไม่เกรงกลัวผู้ใดหากคิดว่าการกระทำนั้นถูก ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านนำคุณवाद หลานสาวซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษคือมีความงามและความสามารถในการละครเพราะเป็นศิษย์รักของ เจ้าจอมมารดาแย้ม ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีชื่อเสียงโด่งดังในการเล่นละคร เป็นอิเหนา เข้าถวายตัวรับราชการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเกิดความไม่พอใจ ก็ขอพระราชทานกราบถวายบังคมลาออกเสียจากราชการ พอดีเป็นเวลาเดียวกับที่ สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดาฯ พระนางโสมนัสวัฒนาวดี กำลังฝึกหัดละครข้าหลวงรุ่นเล็ก สำหรับแสดงถวายทอดพระเนตร จึงตรัสขอคุณवादมาร่วมแสดงด้วย ครั้งนั้นคุณवादใช้ความกล้าหาญทูลขอประทานข้อแลกเปลี่ยน ว่าต้องให้คุณवादเล่นเป็นตัวนายโรงจึงจะยอมถวายให้ สมเด็จพระนางฯ ก็ทรงรับ เพราะเห็นความสามารถพิเศษของคุณवादอยู่แล้ว ดังนั้นคุณवादจึงได้เล่นละครเป็นตัวเอกตลอดมา เมื่อสมเด็จพระนางฯ สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ คุณนาคก็กราบถวายบังคมพาคุณवादออกจากราชการอีกครั้ง อ้างว่าถวายคุณवादเฉพาะพระองค์สมเด็จพระนางฯ เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงออกพระโอรสไปรดหาตัวคุณवादกลับเข้ามาประจำคณะละครข้าหลวงอีกครั้ง

อุปนิสัยดังกล่าวของคุณवादได้ถ่ายทอดมาสู่คุณवादผู้หลานสาวแทบจะทุกประการ

เมื่อคุณवादกลับเข้ารับราชการอีกครั้ง ได้อยู่ในคณะละครข้าหลวงตั้งแต่วัยรุ่นเล็กเรื่อยมา จนรุ่นกลางและรุ่นใหญ่ตามลำดับ กล่าวกันว่าคุณवादเป็นพระเอกละครที่ร่ำรวยและงามสง่าไม่มีผู้ใดเกิน ไม่ว่าจะเล่นเป็นพระนารายณ์ พระอรชุน พระราม พระอินทร์ หรือท้าวดาหะ บทที่ท่านถนัด และร่ำไฉฉ่าดงามคือบทอิเหนา จนมีสมญาเรียกกันในสมัยนั้นว่า แมวอิเหนา แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงเรียกติดพระโอรส ปราวกฎหลักฐานในพระราชนิพนธ์พระราชทานพระนามพระโอรสที่ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาवादว่า "...สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามแก่บุตรชายที่เกิดแก่แมวอิเหนาเป็นมารดา...ว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต..."

และบทที่ขึ้นชื่อเลื่องลือกันในสมัยนั้นว่า ท่านร่ำไฉฉ่าดงามสง่าเป็นที่สุดคือบทท้าวมาลีวราช ตอนชำระความระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ ซึ่งเป็นการแสดงครั้งใหญ่หน้าพระที่นั่ง คุณवाद แต่งขาวทั้งตัว เล่ากันว่าทั้งงามและสง่าดั่งดาวตริังใจผู้ชมเป็นอย่างยิ่งตั้งแต่เริ่มร่ำทรงเครื่อง ออกนั่งวิมานบนป้อมขยันยิ่งยุทธ ข้างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทบนกำแพงพระบรมมหาราชวังด้าน ตะวันออก และลงจากป้อมมาขึ้นราชรถหลังกำแพงยาตรากระบวนออกประดುವัง ไปนั่งรถว่าความที่หน้าพลับพลาสูง เป็นภาพที่มีผู้จดจำและโจษขานร่ำลือกันต่อมาอีกช้านานว่าเป็นความงดงาม ละครการตาของการแสดง และความงามสง่าโดดเด่นเป็นเอกของผู้แสดงเป็นท้าวมาลีวราช บังเอิญ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาค้นคว้าเท่านั้น เมื่ออนุญาตให้เผยแพร่ไปยังระบบออนไลน์นี้ การทำซ้ำโดยไม่ได้รับอนุญาตเป็นสิ่งผิดกฎหมาย และต้องอ้างอิงถึงชื่อของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ครั้งนั้นฝนตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงออกพระโอษฐ์ลือว่า การที่ฝนตกครั้งนี้เป็นพระนางแมว อันเป็นนามเดิมซึ่งทรงเรียกเล่น ๆ อยู่เสมอด้วยความสามารถอันยอดเยี่ยมและความงามอันเป็นเลิศของคุณวาด จึงโปรดให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งเจ้าจอม

มีเรื่องเล่ากันถึงพระมหากษัตริย์คุณที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อเจ้าจอมมารดาวาดว่าครั้งหนึ่งโปรดพระราชทานพระชฎาทองคำลงยา สำหรับเจ้านายทรงในเวลาโสกันต์ ให้เจ้าจอมมารดาวาดสวมเล่นละคร และเพื่อเป็นการแก้ความเชื่อถือว่า พระชฎานี้สามัญชนสวมไม่ได้ จึงโปรดพระราชทานหลังน้ำสังข์แก่เจ้าจอมมารดาวาดก่อน

ตั้งกล่าวแล้วว่าเจ้าจอมมารดาวาดได้ถ่ายทอดอุปนิสัยเข้มแข็งเด็ดขาดเพุดจริงทำจริงไม่เกรงกลัวผู้ใด ประกอบเข้ากับความฉลาดเฉลียวอันเป็นคุณสมบัติเฉพาะตัว ทำให้เจ้าจอมมารดาวาดเป็นเจ้าจอมที่โปรดปรานยิ่งคนหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากทรงโปรดให้ตามเสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในพระบรมราชจักรีวงศ์ ที่โปรดปรานการเสด็จประพาสหัวเมือง ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการพักผ่อนสำราญพระราชอิริยาบถ หรือเพื่อประกอบกิจต่าง ๆ ทรงพระพุทธานุสา และยังเพื่อตรวจตราดูแลทุกข์สุขของราษฎรอีกด้วย

ในการเสด็จประพาสหัวเมืองแต่ละครั้ง เจ้าจอมมารดาวาดมักได้โดยเสด็จด้วยแทบทุกครั้ง เช่น เสด็จสมโภชพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม สมโภชพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ สมโภชพระพุทธรชินราช จังหวัดพิษณุโลก สมโภชและยกยอดมณฑปพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรีและการเสด็จประพาส จังหวัดราชบุรี กาญจนบุรี ตลอดจนการแปรพระราชฐานประจำปีบนพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น

การได้โดยเสด็จนั้น นอกจากเพราะทรงโปรดปรานแล้ว ยังน่าจะเป็นด้วยคุณสมบัติพิเศษคือ ความเข้มแข็งอดทน และร่างกายแข็งแรง เนื่องด้วยการโดยเสด็จบางครั้งลำบากและเหนื่อยยาก เพราะต้องรอนแรมไปตามหนทางที่แห้งแล้งกันดาร เช่นครั้งเสด็จประกอบพระราชพิธีสมโภชและยกยอดมณฑปพระพุทธรบาท และเสด็จประพาสจังหวัดสระบุรี พ.ศ. ๒๔๐๓ ครั้งนั้นเจ้าจอมที่ตามเสด็จมี เจ้าจอมมารดาเปี่ยม เจ้าจอมมารดาเขียน เจ้าจอมมารดาห้วง เจ้าจอมมารดาสุน และเจ้าจอมมารดาวาด ต้องแต่งกายชุดทหารสก็อตขี่ม้าตามเสด็จไปในขบวนม้าพระที่นั่ง จากพระพุทธรบาทผ่านพุกแคไปทางวัดเขาแก้ว เพื่อเสด็จประพาสพระฉาย และเสด็จลงมาประทับพลับพลาทำเจ้าสนุก ระยะทางจากพระพุทธรบาทมายังวัดเขาแก้วนั้นเดินทางโดยม้าประมาณ ๖ ชั่วโมง ผ่านภูมิประเทศบางตอนที่เป็นทุ่งโล่งทั้งร้อนและแห้งแล้ง เจ้าจอมทั้งหมดใช้ความอดทนอย่างสูง จนชาวบ้านตามระยะทางที่ผ่านนี้กว่าเป็นผู้ชายร้องทักว่า “จะไปไหนกันพ่อ” และเมื่อถึงที่ประทับ ยังต้องอยู่ตามหน้าที่ของแต่ละคนเช่น ตั้งเครื่องเสวย จัดเตรียมที่บรรทม ที่ทรงจัดฉลองพระองค์ และอยู่งานนวดงานพัด เป็นต้น บางแห่งในพิธีสมโภชยังต้องเล่นละครถวายหน้าพระที่นั่งอีกด้วย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นอนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

แม้จะเหนื่อยยากลำบากเพียงใด เจ้าจอมมารดาวาดก็ปฏิบัติหน้าที่สนองพระเดชพระคุณตามเสด็จมิได้ขาดเว้นเฉพาะเมื่อครรถ์แก่ใกล้จะถึงเวลาประสูติ ซึ่งท่านก็มีพระโอรสเพียงพระองค์เดียวคือ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ภายหลังโปรดสถาปนาเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ประสูตวันที ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖

ความซื่อสัตย์จงรักภักดีของเจ้าจอมมารดาวาด นอกจากจะเป็นที่ตระหนักพระราชหฤทัยพระบรมราชสวามีแล้ว ยังเป็นที่ประจักษ์แก่พระบรมวงศานุวงศ์และพระเจ้าลูกเธอทั้งปวง โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ก็ทรงใกล้ชิดสนิทสนมแจ้งพระทัยในอุปนิสัยและความจงรักภักดีของเจ้าจอมมารดา เพราะการเสด็จประพาสหัวเมือง บางครั้ง กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี มิได้โดยเสด็จ ก็ทรงฝากพระบัญชาพระบรมราชโอรสให้เจ้าจอมมารดาวาดเชิญไปด้วย ด้วยเหตุนี้เจ้าจอมมารดาวาดจึงมีโอกาสดูงานการแต่งพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เนื่อง ๆ

และในครั้งที่สุดของการเสด็จประพาสหัวเมืองที่เจ้าจอมมารดาวาดได้โดยเสด็จ คือครั้งที่เสด็จพระราชดำเนิน ทอดพระเนตรสุริยุปราคา ที่ตำบลห้วยกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ เพราะเมื่อเสด็จกลับพระนคร ก็ทรงพระประจวบและเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

นอกจากความวิปโยคโศกเศร้าด้วยอาลัยรักในพระบรมราชสวามีแล้วเจ้าจอมและเจ้าจอมมารดาทุกท่านยังต้องประสบกับความทุกข์จากการเปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ เพราะในสวนพระบรมราชูปถัมภ์ลดลงแทบไม่เหลือจากที่เคยรับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๑๐ ชั่งบ้าง ๘ ชั่งบ้าง หรือ ๕-๖ ชั่งบ้าง เหลือเพียงปีละ ๒ ชั่งเท่านั้นทุกท่าน เจ้าจอมมารดาวาดก็ตกอยู่ในสภาวะที่ท่านมักพูดเสมอว่า “ดินถึบปากกัด” ทั้งนี้เพราะท่านมิได้มีฐานะมั่งคั่งมาแต่เดิม มีหน้าข้าพระโอรสก็ยังทรงพระเยาว์มีพระชนมายุเพียง ๖ พรรษา จำเป็นต้องถวายพระอภิบาลอย่างสมพระเกียรติยศ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ด้วยอุปนิสัยเฉพาะตน เจ้าจอมมารดาวาดได้วางตนในที่พอเหมาะพอควร ระมัดระวังในการใช้จ่าย มิให้ต้องผูกพันเป็นหนี้บุญคุณผู้ใด ถึงแม้ท่านจะมีได้ร่ำรวย แต่ก็เป็นผู้มีบุคลิกและวัตรปฏิบัติ เป็นที่น่านับถือ น่ายำเกรงของคนทั่วไป แม้คนที่ไม่ชอบท่านก็ไม่สามารถดูถูกท่านได้ ทั้งยังเป็นผู้ถือกตัญญูกตเวทิตะธรรมมั่นคง

ความสามารถดำรงตนอยู่ในที่อันควรของเจ้าจอมมารดาวาด ดูได้จากความสำเร็จในพระชนมชีพของพระโอรส ซึ่งทรงเจริญวัยด้วยความสมบูรณ์ ครบถ้วน ทั้งพระพลานามัยและพระปรีชาสามารถฉลาดเฉลียว เป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมเชษฐา ดังจะเห็นได้จากการที่โปรดให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณใกล้ชิดใน ออฟฟิศหลวง หรือที่เรียกภายหลังว่า กรมราชเลขาธิการ ตำแหน่งไปรเวตสิเกอร์ตารี ฝ่ายต่างประเทศ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาประจำสถานทูตในประเทศอังกฤษและอเมริกา เมื่อกลับมาประเทศไทย โปรดให้เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลภาคพายัพและเป็นเสนาบดีกระทรวงมูรธาธร กระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงวังตามลำดับ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 กับแขกต่างประเทศหน้าพลับพลาที่ประทับค่ายหลวง
ที่ปากอ จ.ประจวบคีรีขันธ์ ครั้งเสด็จทอดพระเนตรสุริยปราสาท เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2411 ซึ่ง
เจ้าจอมมารดาวาด ได้มีโอกาสตามเสด็จเป็นครั้งสุดท้าย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ในส่วนตัวของเจ้าจอมมารดาวาดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักพระราชหฤทัยถึงคุณสมบัติพิเศษและความสามารถของท่าน จึงทรงมีพระเมตตา ออกพระโอรสฯขอให้กลับเข้ารับราชการในพระราชสำนักฝ่ายใน ตำแหน่ง ท้าววรจันทร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญมีอำนาจหน้าที่และสิทธิ์ขาดในการบังคับบัญชาข้าราชการสำนักฝ่ายในทุกชั้นทุกคน แม้เจ้าจอมมารดาวาดจะทูลขัดข้อง แสดงความไม่เต็มใจว่า “ไม่มีความรู้เกี่ยวกับพระราชสำนักฝ่ายในเท่าใดนัก เพราะเมื่อครั้งเป็นเจ้าจอมมิเคยได้สนใจจะเรียนรู้อำนาจราชการใด ๆ แต่ก็ทรงมีพระราชดำรัสตักท้วงว่าหากขัดข้องสิ่งใดให้ทูลถามจะทรงสอนให้ ท่านหมดทางจะบ่ายเบี่ยงจึงกลับเข้ารับราชการอีกครั้ง พระราชทานสัญญาบัตรเป็น ท้าววรจันทร์ บรมธรรมิกภักดี นารีวรคณาอนุรักษฯ”

ตำแหน่งท้าววรจันทร์นี้เป็นตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการในพระราชสำนักฝ่ายใน เทียบเท่าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี ของข้าราชการสำนักฝ่ายหน้า ปราบกฏตำแหน่งนี้ครั้งแรกในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา

หน้าที่ของท้าววรจันทร์ปรากฏเพียงเป็นผู้รับพระบรมราชโองการบังคับบัญชากิจการทั่วไปในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนว่ากล่าวตักเตือนพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และพระสนมกำนัลทุกชั้น แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดเป็นหลักฐานที่แน่นอน

แต่หน้าที่ท้าววรจันทร์ ซึ่งเจ้าจอมมารดาวาดได้รับแต่งตั้งครั้งนี้ เท่าที่ปรากฏจากข้อเขียนของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ซึ่งทรงบันทึกจากความทรงจำนั้น นับว่าเป็นหน้าที่ที่มีขอบเขตและอำนาจกว้างขวางยิ่งนัก ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่นี้ได้จะต้องมีคุณสมบัติ คือ ชื่อตรงเด็ดขาด เห็นแก่ประโยชน์ราชการเหนืออื่นใด ทั้งยังต้องเป็นผู้มีบุคลิกพิเศษ คือเป็นคนกว้างขวางเป็นที่นับถือยำเกรงนิยมรักใคร่ของคนทั่วไป ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวมีอยู่อย่างครบถ้วนในตัวเจ้าจอมมารดาวาด

ในส่วนข้อเสียอันเนื่องมาแต่อุปนิสัยนี้คือ ความต้อดั่งว่ายากไม่ยอมแก่ผู้ใดหากสิ่งนั้นไม่ถูกต้อง ซึ่งมักทำให้เกิดเรื่องราวขึ้นเนื่อง ๆ เนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่บังคับบัญชาผู้ที่ฉลองพระเดชพระคุณใกล้ชิดนั้นมิใช่ของง่ายเพราะผู้ถูกบังคับบัญชามีโอกาสที่จะเพ็ดทูลร้องถึงพระองค์ได้ทุกเมื่อ เจ้าจอมมารดาวาดก็ประสบปัญหานี้เสมอ คือมักมีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษท่านรุนแรงเสมอ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอัจฉริยภาพในการปกครองคนทรงรู้จักทั้งวิธีผ่อนสั้นผ่อนยาวอะลุ่มอล่วย และตักเตือนตักเตือนตามกาลอันควร ประกอบกับทรงรู้จักอุปนิสัยและเชื่อถือในการปฏิบัติงานปฏิบัติตนของเจ้าจอมมารดาวาด ดังนั้นเมื่อมีทูลฟ้องจึงมักดำรัสว่า “...เรื่องท้าววรจันทร์นั้นฉันขอเสียที รู้อยู่แล้วว่าไฟก็อย่าเอามือไปจี้...เขาไม่ได้เดินเห็นหรือขอเข้ามา ฉันเอาเขาเข้ามาเอง...”

หน้าที่ความรับผิดชอบของท้าววรจันทร์ เป็นหน้าที่ที่ต้องใช้ความละเอียดถี่ถ้วนและความอดทนเป็นหลัก ประกอบกับความเฉียบขาดกล้าตัดสินใจ และการมีปฏิภาณไหวพริบแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งมีทั้งหน้าที่ประจำและหน้าที่ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สแกนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

หน้าที่ประจำได้แก่ การตรวจตราดูแลความเป็นอยู่ทุกข์สุขของข้าราชการสำนักฝ่ายใน เช่น ดูแลการประจักษ์ของเจ้านายเป็นผู้เชิญพระอาการขึ้นกราบถวายบังคมทูลและรับพระราชโองการเพื่อปฏิบัติ หากผู้ป่วยเป็นข้าราชการสำนักทั่วไป จะต้องมาแจ้งแก่ท้าววรจันทร์เพื่อจะได้ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเหมาะสม ดูแลความสงบและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในพระบรมมหาราชวัง ว่ากล่าวตักเตือนและลงโทษผู้กระทำผิด ชำระตัดสินความในกรณีที่มีเรื่องทะเลาะวิวาท นอกจากนี้ยังทำหน้าที่อำนวยความสะดวกในการเสด็จออกนอกพระราชฐานของพระบรมวงศานุวงศ์ พระมหากษัตริย์ เจ้าจอมและเจ้าจอมมารดา เช่น จัดพาหนะ จัดผู้ติดตามได้ถูกต้องเหมาะสมกับเกียรติยศ ตลอดจนผู้พิจารณาจัดระเบียบการนัดหมายผู้ประสงค์เข้าเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในทั้งส่วนพระองค์และทั้งเป็นพิธีการ และเมื่อใดที่มีการเสด็จแปรพระราชฐาน ท้าววรจันทร์จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบดูแลรักษาความสงบปลอดภัยในพระราชสำนักฝ่ายใน

ส่วนหน้าที่ในพระราชพิธี ก็มีความถี่ถ้วนละเอียดลออไม่ยิ่งหย่อนกว่างานประจำ เช่น เตรียมฝึกหัดคัดเลือกกุลสตรีฝ่ายในสำหรับทำหน้าที่ต่าง ๆ เกี่ยวกับงานพระราชพิธี เช่น เป็นนางสระ นางเชิญมยุรฉัตร นางเชิญเครื่องยศ นางรำทวนถวายตัวหน้าเกยในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ในส่วนตัวของท้าววรจันทร์ก็ต้องทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เป็นผู้กล่าวถวาย สิบสองพระกำนัลในพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร ถวายจันทน์หมากทองคำ ในพระราชพิธีขึ้นพระที่นั่งอัมพรสถาน เชิญพระกุมารเสด็จออกมณฑลพระราชพิธีในพระราชพิธีสมโภชต่าง ๆ เป็นนางรับพระหัตถ์เจ้านายชั้นเจ้าฟ้าในพระราชพิธีโสกันต์ กำกับเชิญพระองค์พระราชสุนิสสาไปพระราชทานแก่เจ้านายในพิธีมงคลสมรส เช่น ในพิธีมงคลสมรสจอมพลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ จอมพลเรือสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และพลเอกสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ตามเสด็จพระบรมราชินีเวลาออกรับพระราชอาคันตุกะ และพระราชทานเลี้ยงงานใหญ่ ๆ เป็นต้น

ขณะเจ้าจอมมารดาอาศัยอยู่ในตำแหน่งท้าววรจันทร์นั้น ท่านเล็กและมิได้สนใจการแสดงละครอีกเลย คงทิ้งไว้เพียงกิดติศัพท์ที่รำลึกถึงความสามารถของท่าน

จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปกลับยุโรป บรรดาข้าราชการบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในต่างก็เตรียมการแสดงเพื่อถวายการรับเสด็จเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกหลายคนที่เคยเล่นละครร่วมกันมา ได้แสดงความจงรักภักดีด้วยการแสดงละครเรื่องอิเหนาตอนเฝ้าท้าวดาหาและไซ้บนถวาย เป็นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเท่ากับว่า การแสดงครั้งนั้นผู้คนทุกวัยต่างตั้งตาคอยดู และเดิกรุ่นหลังถือว่าเป็นการแสดงของบรมครู ซึ่งจะต้องจดจำแบบอย่างเป็นแนวทางการแสดงของตนต่อไป และนับเป็นการแสดงครั้งสุดท้ายของท่าน

จะเห็นได้ว่างานในหน้าที่ท้าววรจันทร์ของเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมนั้น ต้องใช้คุณสมบัติพิเศษหลายประการงาน จึงจะลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งผลของงานก็ได้พิสูจน์ว่า คุณสมบัติพิเศษนั้นมีอยู่ในตัวเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมทั้งสิ้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เจ้าจอมมารดาวาดรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งท้าววรจันทร์ต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสองพระองค์หลัง ก็ล้วนตระหนักพระราชหฤทัยในอุปนิสัยและความสามารถของเจ้าจอมมารดาวาด ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นส่วนพระองค์ต่อท่านตลอดมา เช่น

เมื่อท่านมีอายุครบ ๘๐ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยพระนางเชลลิกษมีลาวัณ มาร่วมงานทำบุญฉลองอายุท่าน และพระราชทานเข็มกลัดพระปรมาภิไธย “ราม ร.” ผังเพชร กับพระฉายาลักษณ์ ซึ่งทรงเขียนว่า “ให้คุณย่าท้าววรจันทร์ด้วยความเคารพ และขออำนวยการในหน้าที่ท่านได้มีอายุยืนยาวมาถึง ๘๐ ปี วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔”

เมื่อท่านอายุครบ ๙๐ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ก็ได้เสด็จมาอำนวยการและพระราชทานเข็มกลัดพระบรมนามาภิไธย “ประชาธิปไตย ป.ร.” ประดับเพชร ดังนี้เป็นต้น

ในบั้นปลายแห่งชีวิตแม้เจ้าจอมมารดาวาดจะมีโอกาสปฏิบัติหน้าที่ท้าววรจันทร์ได้เพราะความชรา แต่ก็ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณมิได้ทอดถอนจากตำแหน่ง โปรดแต่งตั้งเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์ป้อมเป็นท้าววรคณาธิบดีตำแหน่งรองท้าววรจันทร์ ปฏิบัติหน้าที่แทนท้าววรจันทร์

เจ้าจอมมารดาวาดถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ รวมอายุ ๙๒ ปี ในงานศพของท่านทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศไม้สิบสองประดับพุ่มและเฟื้อง สมแก่เกียรติยศของเจ้าจอมมารดาที่ทรงไว้ซึ่งคุณค่าแห่งความเป็นข้าราชการสำนักฝ่ายในจนตลอดชีวิตทุกประการ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

จอมมารดาวาด (กลาง) แต่งชุดทหารสก็อตเมื่อตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาส
เมืองในภาพถ่ายร่วมกับเจ้าจอมมารดาเขียน (ซ้าย) และเจ้าจอมมารดาสู่น (ขวา)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (พระองค์โสณบัณฑิต)
โอรสเจ้าจอมมารดาวาด

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

บุตรและพระนัดดาของเจ้าจอมมารดาวาด

ตั้ง-จากซ้าย) ม.จ.สุมนมาลย์, กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา (อุ้ม) ม.จ.สฤษดิ์พารเสนา, ม.จ.รัชฎาภิเศก,
ประวาศสวัสดิ์ (ยืน), หม่อมเอม (อุ้ม), ม.จ.เสมอภาค

หน้า-จากซ้าย) ม.จ.ฉัตรมงคล, กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (ม.จ.ธานีนิวัต)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้